

ЛОГОР ЈАСЕНОВАЦ – СИМБОЛ СМРТИ У НДХ**

*Да прашићемо морамо, то је еванђелска зајовесћ,
али да заборавимо не смемо, нека прауници наших прауника знају
да је онај отромни цвет на пољу јасеновачком сведок једној безумља
које више никада не сме да се понови!*

Патријарх српски Герман

АПСТРАКТ: Логор Јасеновац је приказан у многим књигама. Рад је подељен у три дела. У првом делу смо представили чињенице у вези са оснивањем логора и формирањем јасеновачког система логора. У другом делу описана је природа логора, број жртава. Даље смо покушали да обрадимо специфичности у односу на остале логоре у Европи и да покушамо да издвојимо специфичности усташких логора. У последњем делу покушали смо да издвојимо неке паралеле између НДХ и садашње Хрватске.

Кључне речи: Јасеновац, жртве, усташе.

Политика националне и расне нетрпељивости у НДХ довела је до оснивања концентрационих логора, који су били места затварања и ликвидације Јевреја, Срба и Рома, али и Хрвата непријатељски расположених према усташком режиму. Као што је објашњено у новинама НДХ „У усташкој хрватској држави, коју су створили Поглавник и његове усташе, мора се усташки мислити, усташки говорити и што је најглавније – усташки радити. Једном ријечи, читав живот у Независној Држави Хрватској мора бити усташки.”¹

Покушаћемо у три дела да објаснимо и представимо логор Јасеновац. Први део представља чињенице у вези са оснивањем логора и формирањем јасеновачког система логора. У другом делу описаћемо окрутност, која није забележена чак ни у другим фашистичким логорима, и број мртвих у Јасеновцу. Задржаћемо се потом на дефинисању кључне особине логора у нацистичкој Хрватској, а то је начин убијања. Наиме, Немци су у логорима користили механизацију, гасне собе, док су Хрвати убијали непосредно, клањима, ударцем маљем и на друге начине, при чему су лични однос према жртвама и мржња диктирали начин убијања. Доказаћемо да главни мотиви нису били ни економске природе, јер је каснија ексхумација показала да се поред жртава налазило злато, ланчићи и друге материјалне ствари. Главни и једини мотив је био етничид. Такође, у овом делу ћемо објаснити да су логори у НДХ једини у Европи били вођени без непосредног утицаја (чак и уз противљење) Немачке и Италије.

У закључку ћемо показати да опасност од фашизма траје и данас. Жртве Јасеновца и других логора још увек немају мира, док год се заповедници логора и њихови следбеници и наследници величају управо због нечовечних радњи током II светског рата.

* Др Мина Зиројевић, научни сарадник. Електронска адреса: mina.zirojevic@gmail.com.

** Рад представља део научног и истраживачког ангажовања истраживача на пројекту „Српско и европско право – упоређивање и усаглашавање”. Пројекат број 179033, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС, реализује се у Институту за упоредно право у периоду 2011–2016.

¹ „Усташа”, 13. јун 1941.

Оснивање логора

Оснивање концентрационих логора на подручју НДХ било је најуже повезано са спровођењем терора, па је, услед масовних хапшења Срба, Јевреја, Рома и неподобних Хрвата, усташка потреба за организовањем логора постала све већа. Логори ускоро постају места интернације и заточења свих особа које су квалификоване као непријатељи усташког режима.

Оснивање логора и надзор над њима у почетку су били у надлежности Усташке надзорне службе (УНС), на чијем челу је био Еуген Кватерник. Он је био и „равнатељ Равнатељства за јавни ред и сигурност (РАВСИГУР)“, основаног почетком маја 1941. као посебни део Министарства унутрашњих послова. УНС и РАВСИГУР имали су право оснивања логора и слања ухапшеника у њих. Када је почетком 1943. укинута Усташка надзорна служба, РАВСИГУР је остао једини с тим надлежностима.

Еугену Кватернику су били подређени „сви органи редарства, оружништва, мјесних заповједништава, те уопће свих државних самоуправних органа“.² Јозо Томашевић каже да, „Хрвати никада раније у историји нису били изложени таквим административним, полицијским и правосудним бруталним законима и злоупотребама права као за време усташког режима.“³ Дидо Кватерник је иначе био син усташког вође Славка Кватерника и учествовао је у неуспешном атентату на краља Александра у Загребу. На крају рата побегао је у Аргентину где је и страдао у саобраћајној несрећи.

У рапорту Гестапоа Хајнриху Химлеру (Heinrich Himmler) од 17. фебруара 1942. године каже се да је тих година затечена повећана активност банди која „се састоји од зверских дела усташких јединица у Хрватској против углавном православног становништва. Усташе чине своја дела на бестијалне начине не само против одраслих мушкараца, већ посебно против беспомоћних старца, жена и деце. Број православаца који су Хрвати масакрирали и садистички мучили до смрти је око три стотине хиљада.“⁴

У самом формирању Система усташких логора било је више фаза. Прва фаза било је оснивање тзв. „сабиралишта“, познатијих и под другим именима: сабирни логори, исељенички логори, збиралишта. То су, заправо, била места привременог боравка ухапшених, махом Срба, одакле су се вршиле депортације. Било их је у разним подручјима, а најпознатији и највећи су били у Цапрагу код Сиска, те логори у Бјеловару и Славонској Пожеги.⁵

Друга фаза, која је временски текла упоредо са првом, било је подизање концентрационих логора, тј. познатих „логора смрти“. Први је био основан логор „Даница“, код Копривнице. Касније настаје логор Јадовно код Госпића,⁶ Стара Градишка, Јасеновац, логори Слана и Метајна на острву Пагу,⁷ Крушчици, Лоборграду,⁸ Ђаково⁹, Тења¹⁰, Јастребарско¹¹, Керестинец, Лепоглава, Сисак¹², Цапраг, Горња Ријека, Феричанци, Винковци, Славонска Пожега, Бјеловар и др., укупно 24 логора.¹³

Усташе су организовале „читаву скалу различитих сабиралишта и логора већ према сврси за коју су били

2 Brošura: Uskrs Države Hrvatske, Zagreb 1942. У УНС-у је постојао посебни „Уред III“, који је непосредно руководио концентрационим логорима.
3 Jozo Tomasević. *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: Occupation and Collaboration: 1941–1945: Occupation and Collaboration*. Stanford University Press, 2001. pg. 300.

4 Интернет адреса: <http://dictionnaire.sensagent.leparisien.fr/Bleiburg%20massacre/en-en/>. Последњи пут приступљено 1/12/2016.

5 Опширније о томе М. Peršen, наведено дело, 29–36.

6 Логор Јадовно, крај Госпића, био је први у којему су се обављала масовна погубљења заточеника, Срба и Јевреја. Усташе су свакодневно доводили заточенике у великим групама у Госпић, а одатле у Јадовно, где су их убијали и бацали у оближње дубоке поноре. Међу погубљенима било је и више комуниста. Према расположивим подацима, у Јадовну је погубљено око 35.000 људи. Логор је укинут у августу 1941. За више информација погледати: Затезало, Бури, *Јадовно – комплекс усташких логора 1941. - Зборник радова*. Музеј жртава геноцида. Београд: 2007; Israeli, Raphael, *The Death Camps of Croatia: Visions and Revisions, 1941–1945*. Transaction Publishers. New Brunswick, New Jersey: 2013. Mojzes, Paul, *Balkan Genocides: Holocaust and Ethnic Cleansing in the 20th Century*. Rowman & Littlefield. Lanham, Maryland: 2011.

7 У летњим месецима 1941. постојао је концентрациони логор за Јевреје и Србе на отоку Пагу. Ту су довођени заробљеници из сабирног логора у Госпићу. И у том су логору била обављана масовна погубљења; у време ликвидације логора, средином августа, отпремљено је око 3.000 Срба у Јадовно, а последња група од око 450 Јевреја у Крушчицу (жене), Јадовно и Јасеновац (мушкарци). Логор у Крушчици, крај Травника, постојао је у приближно исто време, а у њему су углавном били заробљени жене и деца, понављено Јевреји.

8 Од септембра 1941. до јесени 1942. постојао је концентрациони логор у Лоборграду, недалеко од Златар Бистрице у Хрватском Загорју. У њему је, поред једног броја Српкиња, било заточено око 1.300 Јеврејки, већином пребачених из Крушчице, заједно с децом.

9 Децембра 1941. основан је логор у Ђакову, намањен првенствено јеврејским женама и деци, којих је било око 3.000. Од њих је велики број био погубљен. У јулу 1942. логор је укинут, а преостали затвореници одведени су у Јасеновац.

10 У јуну 1942. основан је привремено логор Тења у Осиеку. У њему су били заточени готово сви преостали Јевреји, баш тада и похапшени у Осиеку, те неким другим славонским местима, а било је заточено око 3.000 особа. Средином августа започела је њихова ликвидација, углавном у Јасеновацу.

11 Концентрациони логор Јастребарско био је концентрациони логор покрај Јастребарског, који је радио током 1942. године. Најстрашније је било то што је то био логор за децу, углавном са Козаре и из осталих делова НДХ. У напуштене бараке италијанске војске, у дворац грофова Ердлоу (Erdöb) и францезачки самостан крај Јастребарског стигли су средином јула 1942. први транспорти деце из логора у Старој Градишци, а затим су доведена деца с логорских економија у Јабланцу и Млаки. У село Ријека, удаљено три километра од Јастребарског, доведено је око 2.000 деце. У оба логора било је 3336 деце (видети <http://www.jusp-jasenovac.hr/>). Деца су трпана у вагоне и транспортована на те локације где су ошишана и обучена у усташке униформе. Спавали су у баракама и на слами, а у систем управљања логором биле су укључене и неке часне сестре. У Ријеку, удаљену три километра од Јастребарског, доведено је око 2.000 деце. У оба логора било је око 3.336 деце.

12 Почетком августа 1942. основан је логор у Сиску. Ту је доведен део српског становништва с Козаре, заробљен после немачко-усташке офанзиве. Били су то углавном старци, жене и деца. Посебно се издвајао логор за децу, одајану од родитеља. Групе старијих заточеника упућиване су одатле у Јасеновац и Стару Градишку.

13 Mirko Peršen, *Ustaški logori*, Zagreb, 1952, 82.

намјењени¹⁴. Иако је тек 25. 11. 1941. формално донесена *Законска одредба о ујућивању нејоћудних и појтељених особа на ирисилни борвак у сабирне и радне логоре*¹⁵ многи од „логора смрти“ већ су постојали, па чак били и ликвидирани (Слана и Метајна на Пагу, Даница у Копривници, Јадовно код Госпића, Крушчица код Травника).

Због италијанске реокупације демилитаризоване зоне, условљене развојем народноослободилачког устанка (започета 15. 8. 1941), усташе су морале брзо да ликвидирају логоре Госпић (Јадовно) и Паг (Слана). Последња група логораша које усташе нису стигли убити пребачена је 19. 20. и 21. августа 1941. преко Јастребарског у новоформираног логор Јасеновац, а неки и у Крушчицу код Травника¹⁶.

Усташка надзорна служба (УНС), а касније (од 21.1.1943) *Главно равнаишељство за јавни ред и сигурности* оснивали су концентрационе логоре, који су били у њиховој надлежности Први уред – политички, доносио је и потврђивао одлуке о логорисању. Трећи уред непосредно је руководио (Одсек за логоре), а Усташка одбрана као војно-полицијска организација вршила је обезбеђивање логора, чување и ликвидацију заточеника.¹⁷

Оснивањем првих логора руководио непосредно Еуген Дидо Кватерник, а њихов шеф био је Мијо Бабић – Ђовани, а кад је он погинуо Вјекослав Лубурић – Макс, који уз неке мање прекиде то остаје до краја НДХ. Вјекослав Лубурић је непосредни организатор система јасеновачких логора.¹⁸

Формирање јасеновачког логора

Јасеновачки логор се почео формирати лета 1941, када усташе доводе прве групе Срба и Јевреја у логор познат касније као Логор бр. V. Из разлога горе наведених, логор се убрзано шири, те се ствара Логор бр. II¹⁹. Од новембра 1941. логор се још више повећава (Логор бр. III, па Логор бр. IV). У логор се смештају и „непоћутне“ особе без обзира на веру. Кроз јасеновачки логор пролазе десетине хиљада људи, од којих се неки одмах кољу. Истог је карактера био и концентрациони логор у Старој Градишки. У Старој Градишки и Јастребарском посебно су обављани покољи жена и деце.

Усташки логор смрти Јасеновац могао је да прими највише 3.000 заточеника, али главни штаб поглавника Павелића у Загребу није био таквог мишљења и 27. априла 1942. издао је наредбу свим подручним установама „да Јасеновац може примити неограничен број заточеника“.

Комплекс јасеновачких логора налазио се на простору од 210 километара квадратних, од Крапа – 12 км западно од Јасеновца, и Дубичких (Баћинских) кречана – двадесетак километара узводно уз Уну, до Старе Градишке – тридесетак километара источно, и од Струга на северу до линије Драксенић – Бистрица на југу²⁰.

Концентрациони логор Јасеновац – за разлику од провизорних и импровизованих логора основаних непосредно после проглашења НДХ – био је први систематски изграђен концлогор и највеће губилиште на подручју окупиране Југославије.²¹ Због захтева Италије да хитно реокупира зону Б, у којој се налазила госпићка група логора (Госпић, Јадовно, Паг), НДХ је морала повући своје оружане формације и ликвидирати концентрационе логоре. Дакле, наметала се потреба осигуравања таквог простора који би одговарао намењеној функцији – истребењу дела становништва, али и искоришћавању ропске радне снаге. Досадашња истраживања, објављени историографски радови и мемоарски записи нису децидно одговорили на питање зашто је логор основан баш у Јасеновцу.

Јасеновац је први усташки логор који је функционисао по нацистичком узору. Макс Лубурић, усташки функционер задужен за рад логора, провео је неко време у Немачкој, као гост Гестапоа, почетком октобра 1941. Том приликом је посетио више немачких концентрационих логора, а по повратку у НДХ спровео је реорганизацију постојећих логора и основао нове, по угледу на логоре у Немачкој²². Ипак, мора се приметити да је окружење Јасеновца повољно, јер је повезано друмским, железничким и речним саобраћајем, а удаљеност од Загреба је релативно мала (стотина километара), опкољено је водом (реке Сава, Уна и Велики Струг), која је штитила насеља и логор од евентуалног напада, док су с друге стране била два мочварна поља – Лоњско и Мокро. Стари, неизвршени планови о њиховом исушивању и мелiorацији су усташама

14 Mirko Peršen, *Ustaški logori*, Zagreb, 1952, 29.

15 Исто, 19–20. Текст „Законске одредбе“.

16 Antun Miletić, *Koncentracioni logor Jasenovac 1941–1945*, Dokumenta. Beograd, Narodna knjiga i Jasenovac, Spomen-područje, 1986, knj. 1, 20. Види: Narcisca Lengel Krizman, *Logori za Židove u NDH*, у: Antisemitizam, holokaust, antisfaizam, židovska općina Zagreb, 1996, 91–102; такође иста: *Kronologija židovskog stradanja 1938–1945*, исто, 247–256, види такође и: Zdravko Dizdar, *Logori na području sjeverozapadne Hrvatske u toku drugog svjetskog rata 1941–1945. godine*, Časopis za suvremenu povijest (ČSP), Zagreb, 1–2/1990.

17 Peršen, *op. cit.*, 39; Miletić, *op. cit.*, 17; Anđelko Barbić, *Osnivanje kompleksa koncentracionih logora u Jasenovcu*, SPZ, 24 (1987) 1–2, str. 69.

18 Peršen, *op. cit.*, 44.

19 Redослед и време настанка појединих јасеновачких логора (I и II) различито се даје у литератури и представља такође једно од питања које тражи одговор на бази аутентичне документације. Ипак, за ово истраживање датуми нису толико важни.

20 *Izveštaj Spomen-područja Jasenovac* (Analiza stanja i smjernice razvoja). Priredio: Jovan Mirković. Jasenovac, Spomen-područje, 1980; *Lokaliteti i objekti*, str. 7.

21 Barbić, *op. cit.*, 67.

22 Barbić, *op. cit.*, „Planove za gradnju logora izradio je kapetan Luburić već u emigraciji. Oni su, poslije razgledanja Njemačkih instalacija poboljšani.“ (Izvod iz izveštaja Siegfried-a Kasche-a od februara 1942. Ministarstvu inostranih poslova Reicha о situaciji у KCL Jasenovac. Prema: Miletić, о. с., dok. 66, str. 170).

послужили да пред јавношћу прикрију праве разлоге за подизање логора на том терену, па је основано и „Равнатељство мелиорационих и регулационих радова“.

У Јасеновцу се формира „Заповједништво сабирних логора Јасеновац“.

Систем јасеновачких логора представљају, у ствари, логори обележени бројевима I–V, као и други логорски објекти и локалитети (стратишта, економије и др.)

Прихватајући ознаке за логоре како их је дала Земаљска комисија Хрватске за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача,²³ пошто друге поделе које се налазе у литератури немају адекватну аргументацију, а ово саопштење Земаљске комисије ипак представља, у одређеном времену, верификовани документ, до сада аргументовано непобијен, у овом раду служимо се системом ознака Земаљске комисије.

„Јасеновац логор бр. I“ налазио се код села Крапје, 12 км узводно (западно) од Јасеновца. У ограђеном простору поред шуме Горња Крндија, непосредно уз Струг, између села Крапје (у коме се касније налазила и Дочасничка школа) и Плесмо,²⁴ допремљени су први транспорти у две бараке на стубовима (изглед сојеница).

„Јасеновац логор бр. II“, зван „шума“, налазио се на простору „Брочких јасенина“, поред цесте Јасеновац – Брочице, уз руб шуме Доња Крндија. У жицом ограђеном простору налазиле су се три бараке. Због јесењих поплава усташе су новембра 1941. године ликвидирали логоре I и II са већином заробљеника, а преостали део пребацили на простор индустријских објеката фирме „Бачић и друг“ (1,5 км низводно Савом од центра Јасеновца) и ту формирали „Јасеновац логор бр. III“ зван „Циглана“²⁵.

У самом месту Јасеновац постојао је индустријски објект „Кожара“, који је претворен у „Логор бр. IV“. Логор у Старој Градишци у неким документима се назива „Заповједништво сабирних логора Стара Градишка“²⁶, а у низу докумената као „Логор бр. V“ система јасеновачких логора. Осим званичног назива „Усташка обрана / Заповједништво сабирних логора Јасеновац“, односно „Заповједништво сабирних логора Јасеновац“, употребљавани су још називи: „Концентрациони логор Јасеновац“ и „Сабирни и радни логор Јасеновац“²⁷.

Логори Усташке надзорне службе (УНС), иако су носили називе сабирни и радни, у ствари су били логори уништења (*Vernichtungslager*). То је нарочито видљиво на примеру јасеновачке групе логора, док пре њиховог формирања, госпићка група логора није имала чак ни одредницу „радни“.

Када се говори о логору Јасеновац, мисли се углавном на логор III – Циглана, који је постојао све до ликвидације крајем априла 1945. године, а када се говори о систему јасеновачких логора мисли се првенствено на логор III – Циглана и логор V – Стара Градишка, али, у ствари, подразумевају се и остали логори и локалитети. „Заповједништво сабирних логора Јасеновац“ припадали су у одређеним периодима и логори Ђаково²⁸, Лепоглава²⁹, као и припадајуће економије, а осим оних економија које су се налазиле у непосредној близини логора (Млака, Јабланац, Бистрица, Гређани и др.) биле су (као својеврсне испоставе) и у Феричанцима и Обрадовцима.³⁰ Осигурање јасеновачких логора вршиле су стално јединице Усташке обране, издвојене из Уреда III (Одсек за логоре) у самосталну војну формацију. Припадници Усташке обране, поред непосредног осигурања логора и стражарске службе, чували су заробљенике на спољним радовима и учествовали су у појединачним и масовним ликвидацијама, те у репресивним акцијама на ширем подручју јасеновачких логора³¹.

Управа логора била је тзв. екстерна – усташка, на челу са „заповједником“. Имала је 7 разних „одсека“ који су издавали наређења за рад, надбјевања, одређивали казне, ислеђивања, наређивали мучења и ликвидације, имали контакт с институцијама изван логора; док су унутрашњу управу – са „логорником“ (заробљеник, најчешће из редова криминалаца, кажњених усташа и сл., али било је и коректних и некомпромитованих) чинили групници, стотници, педесетници и десетници (најчешће доушници, криминалци, батинаши).

У логор су довођене две категорије заточеника: са осудом и без осуде. Према „Законској одредби о упућивању непоудних и погибљених особа на присилни боравак у сабирне и радне логоре“, трајање тог боравка било је од 3 месеца до 3 године. Те осуде, које доноси усташко редарство као грана УНС-а, представљале су фарсу, јер сви су били одређени за ликвидацију, а „трогодишњаци“ су ликвидирани одмах по доласку у логор³².

23 *Zločini u logoru Jasenovac*, Zemaljska komisija Hrvatske za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Zagreb, 1946, 4.

24 Плесмо – хрватско село у коме је организација КПУ постојала већ 1935, а чије становништво је касније масовно приступило НОП-у (звано још пре рата „Мала Москва“).

25 На улазној капији стајао је велики правоугаони натпис: „Радна служба/Усташка обрана/Сабирни логор бр. III“, а изнад велико слово „У“ (у ствари, усташки знак) изнад кога је писало „Све за Поглавника“.

26 Miletić, *Koncentracioni logor Jasenovac*, knj. 1, str. 23.

27 Isto, 20–21.

28 Zoran Vasiljević, *Sabirni logor Đakovo*, Zbornik CDISB, 22 (1985) 1, 195. „Убрзо после доласка заточеница из Старе Градишке, Усташка обрана преузима унутарњу управу логора Ђаково. Усташе долазе у логор 29. 3. 1942. године на челу са Љубом Милошем и усташким заставником Јозом Матијевићем. Сви прилази логору су запосједнути, а редарствена стража одстрањена.“

29 *Saopćenje br. 25. Zemaljske komisije Hrvatske za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača – Logor Lepoglava*, u: Zečević – Popović *Dokumenti iz istorije Jugoslavije*, 1, str. 245–247.

30 Čadić Danon, *Jasenovac, Priče preživjelog*, rukopis memoarskog zapisa priređen za štampu, 68.

31 *Andelko Barbić, Prilozi proučavanju funkcije Ustaške obране u osiguravanju koncentracionog logora u Jasenovcu, Okrugli stol „Jasenovac 1986“*, 163.

32 Ibid.

Окрутност у Јасеновцу

По окрутности, по начину и перверзности извршења, по броју и опсегу – злочини у логору Јасеновац „премашују сваку људску фантазију”.³³ Убијања из ватреног оружја, убијања ножем, маљем, чекићем, моткама, сјекирама, брадвама, убијања вешањем, дављењем, спаљивањем, убијања радом, глађу, жеђу, убијања заразама, тровањима, убијања хладноћом, мучења и садистичка иживљавања – то је била свакодневница јасеновачких логора.³⁴

Комисија која је 1964. године била задужена за ексхумације у Јасеновцу, на челу са доктором Србуљубом Живановићем, детаљно је описала начине убијања у Јасеновцу. Они су побројали преко 40 начина на које су људи убијани. Најјезивије је вероватно било убијање жртава маљем. Доктор Живановић је на Сајму књига 2016. године описивао страхоту овог логора:

„Страшно је то што, уколико кољач није успео потпуно да прекоље жртву, она би била жива бачена у раку да полако умире. Ако би ударац маљем био директан, разбила би се лобања и наступила би моментална смрт. Али, ако је ударац склизнуо са стране, код слепочнице, повређена би била само мека ткива. Та жртва би умирала у тешким мукама, а смрт би наступила од последица гушења у сопственој крви или због унутрашњег крварења. Установили смо да је око 20 процената жртава у моменту бацања у масовну гробницу било живо. То је стравичан број, као да су целати намерно хтели да се јадници што више муче. Многе жртве су биле, да тако кажем, преклане до пола. Није потпуно била пресечена вратна артерија, а толико се ужасавам на ту помисао да немам снаге ни да вам као доктор опишем како страшно изгледа смрт спорим смањивањем протока кисеоника у мозак.”³⁵

Даље тврди:

„Приликом ископавања налазили су цуцле, кантице за млеко, штаке, све оно што је неко носио... Нису стигли ни да их опљачкају до краја, само им је било битно да их убију. Било је ту и златника, златних крстића, свега... Нацисти су Јевреје у својим логорима прво скидали до гола и отимали им драгоцености. Усташе то није ни занимало, једино су желели да што пре убију жртву. Најстрашније је то што никада нећемо сазнати како су се звали сви ти људи, којој су вери припадала нерођена деца из утроби мајке... Никада нећемо сазнати колико је Срба убијено тако што су живи скувани у казанима за кување сапуна у Доњој Градини, о чему и данас тамо сведоче материјални докази. Никада нећемо сазнати ни колико је жртава било закуцано за дрвене клиновима, где су лагано умирали. Никада нећемо знати ни колико је жртава спаљено у Пичилијевим пећима (жртве су у њима живе куване). Никада нећемо сазнати ни колико је лешева бачено у Саву, о којима није остало материјалних доказа. Ексхумирали смо многе лешеве које је вода касније избацила, али никада нисмо утврдили тачан број.”

Зверства учињена у Јасеновцу, али и другим усташким логорима, описивана су касније у многим документима, списима. Британски бригадир Фицрој Меклин (Fitzroy Maclean), описао је детаљ из свакодневице НДХ и навео да неке усташе ваде и сакупљају очи убијених Срба, па када их накупе „довољно”, шаљу их Поглавнику на инспекцију, или их поносно показују, заједно са неким другим одсеченим деловима људи, у кафеима у Загребу.³⁶

Фон Хорстенау је такође описао масакр који се догодио у селима у близини Јасеновца, где је видео лешеве око 500 жена и деце.³⁷ Жене су силоване, вађене су им очи, и дрвени штапови су им и даље стајали у интимним деловима. „Ови монструми су лешеве давали свињама које су јеле остатке несахрањених људи. Срећници који су послати возовима у Јасеновац су у путу исекли себи вене и умрли”.³⁸

Његово згражавање је било толико да су преостали становници Црквеног Бока, Ивањског Бока и Стрмена пуштени из логора на интервенцију војног представника Трећег рајха у Загребу.³⁹ Због спровођења ове злочиначке акције, Љубо Милош, као најодговорнији припадник усташке структуре у КЛ Јасеновац за извођење акције, био је привремено лишен слободе од стране органа НДХ, на изричит захтев генерала Глеза фон Хорстенау (Glaise von Horstenau)⁴⁰.

Број умрлих

У Јасеновцу је погубљен далеко највећи број људи у НДХ. Ипак, тачан број је још ствар дебате. Према податку Земаљске комисије Хрватске за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, рачуна се да

33 Mladen Iveković, *Nepokorena zemlja*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1945, 16.

34 Barbić, *Metode mučenja i oblici likvidacije u KCL Jasenovac*, 153–178.

35 Лични сусрет аутора овог текста са др Живановићем на сајму књига 2016. године.

36 Pyle, Christopher H. *Extradition, politics, and human rights*, Temple University Press, 2001; pg. 132.

37 Edmund Glaise von Horstenau: Ein General im Zwielicht: die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau, Volume 76, Böhlau Verlag Wien, 1988, p. 168.

38 Ibid.

39 Richard West. *Tito and the Rise and Fall of Yugoslavia*, Faber & Faber, November 15, 2012.

40 Breitman, Richard (2005). *U.S. Intelligence and the Nazis*. Cambridge University Press. pp. 204.

се тај број креће око 500.000–600.000⁴¹. Историчар Томислав Дулић каже да је било 700 000 погубљених у Јасеновцу, и додаје, по нашем мишљењу исправно, да ако је жртава било више од 100 000 онда је Јасеновац сигурно један од највећих концентрационих логора у Европи током II Светског рата⁴².

Према Херману Нојбахеру (Hermann Neubacher), специјалном опуномоћенику Министарства иностраних послова Трећег рајха за Југославију, у Јасеновцу је на свирепе начине убијено више од 750 000 људи⁴³, док Милан Булајић сматра да је број жртава био преко 700 000⁴⁴. Историчар Владимир Дедијер наводи писмо Ернста Фика (Ernst Fick), генерал-мајора СС немачких трупа, које 16. марта 1944. године шаље Химлеру (Heinrich Luitpold Himmler). У овом писму се истиче да су усташе побиле између 600 000 и 700 000 људи у Јасеновцу.⁴⁵ Према новим подацима Међународне комисије, више од 800 000 невиних жртава страдало је у Јасеновцу и Доњој Градини искључиво због тога што су били Срби, Јевреји, Роми или антифашисти.

Број умрлих је тешко одредити из неколико разлога. Прво, лица која су доведена у логоре пролазила су кроз евиденције ако су имала личне карте или неки сличан документ. Срби на њима, а поготово Роми, документе углавном нису имали. Лица са осудама пролазила су кроз логорске евиденције, које су, међутим, у два наврата темељито уништене⁴⁶. Затим, многи не само да нису завођени у евиденције, него нису ни улазили у логор, већ су вођени директно на ликвидацију. Такође, број нестале деце је непознат и из разлога што је велики број српске деце покатоличен и одведен у домове или породице где су насилно покатоличени, тако да се не може израчунати колико је страдало, а колико одведено. Натпоручник Шмит Забиерер, стални немачки представник у логору Стара Градишка, ангажован на преузимању радне снаге за Рајх, у свом извештају од 12. јуна 1942, између осталог, наводи:

„Заточеници који се тамо налазе региструју се од православаца и управа није могла да пружи никакве податке о њиховом броју, али се цени на више хиљада, претежно жена и деце. До сада је пребачено у Немачку на рад у пољопривреди 2.500 особа. Како се могу упутити обитељи са старијом децом, она најмања су препуштена бризи хрватске државе. Нужна последица тога је, значи, одвајање. У једном дворишту видео сам више стотина деце, већ одвојену од њихових мајки, како чекају на своју даљу судбину. Санитарних уређаја нема, деца леже на дворишту под ведрим небом и вапију за водом и храном.”

Љуба Милош, један од команданата Јасеновца, рекао је:

„За то сво вријеме постојања овог логора упуте за поступак према затвореницима је давао искључиво Лубурић, и то Матковићу и Бркљачићу и мени. Познато ми је да су многи транспорти стизали у Јасеновац, и то већина везани, одлазили одмах за Градину на ликвидацију, те нису проведени у логору кроз књиге. При оснивању логора III, од придошлости заточеника из логора I и II одвојена је једна група радно способних, која је остала у логору III, док преостали, већи дио заробљеника, су предани Ацији, Судару, Станковићу и Јусић Мујици, који су их ликвидирали.”⁴⁷

У том контексту битан је Јасеновац као највећи концентрациони логор унутар НДХ, у којем је, према ревизији поименичног пописа жртава из 2013. године, животе изгубило 13.116 Јевреја.⁴⁸

У оптужници против Анте Павелића од 10. марта 1956, наведена су имена 750 старца, 3.000 жена и 2.376 деце поубијаних у Јасеновцу, Брочицама, Крапљу и у Доњој Градини. Међутим, све ове жртве потичу из 190 села и других места искључиво са подручја Баније, Кордуна и Славоније. Готово идентичан је случај и са 3.926 жртава из логорске евиденције у Старој Градишки. Међу њима је 1.118 деце. Са списковима 1.165 деце које је Антун Милетић објавио у свом тротомном издању „Концентрациони логор Јасеновац 1941–1945”, на јасеновачком стратишту, од Крапља до Старе Градишке, убијено је 10.342 дечака и девојчица поименично утврђених. Нажалост, ни ова бројка није коначна. Даља истраживања спискова жртава из крајева одакле је транспортовано становништво у јасеновачки логор, те спискови Јевреја и Рома – то потврђују.

Херман Нојбахер, када је описао стање у НДХ Хитлеру рекао је следеће:

„Рецепт за православне, који је примио усташки вођа и поглавник, председник Независне Државе

41 Anđelko Barbić, *Prilozi problematiki istraživanja žrtava u KCL Jasenovac od 1941. do 1945*. Slavonski povijesni zbornik (dalje: SPZ), 25 (1988.) 1–2, 81–97. Isti, *Metode mučenja i oblici likvidacije u KCL Jasenovac*, Zbornik CDISB, 22 (1985.) 1, 153–178, nap. 2, str. 154–155. Барбић, посебно у првом прилогу, наводи податке у литератури о броју жртава, који се крећу у релацији од 400 000 до 800 000. Најчешће се наводи податак о 700 000 страдалих. Има и минимизатора који говоре о 40 000 (кардинал Кухарић на комеморативној миси за Алојзија Степинца 10.2.1981; И. Супек и Ф. Туђман: 50 000 (према: Antun Miletić, *Koncentracioni logor Jasenovac 1941–1945. Dokumenta*, књ. 1, пар. 11, str. 38; па до оних који говоре преко 1 000 000 (Terzić, Bulatović i dr., vidi nap. 817 i 1020. И једни и други истичу у први план жртве своје националне припадности.

42 Dulić, Tomislav (2005). *Utopias of Nation. Local mass killings in Bosnia and Herzegovina, 1941–1942*. Uppsala. p. 281.

43 Neubacher, Hermann, *Sonderauftrag Südost 1940-1945 Bericht eines fliegenden Diplomaten*, Musterschmit-Verlag, Göttingen, 1957, стр. 31. „Поклољ Срба од стране Хрвата спада у најсвирипе акције масовног убиства целе светске историје. Доживео сам да ми се усташке вође хвале како су заклали милион Срба, укључујући ту и одојчад, децу, жене и старце.”

44 Булајић, Милан, *Јасеновац: улога Ватикана у нацистичкој Хрватској*, Пешић и синови, Београд, 2007.

45 Дедијер, Владимир, Ватикан и Јасеновац: документи, Издавачка радна организација Рад, Београд, 1987, стр. 644.

46 Да би сакрили трагове злочина, УНС и Лубурић лично наређују уништење логорске документације, децембра 1942. и јануара 1943, пре доношења, односно примене, законске одребе о укидању УНС-а (Antun Miletić, *Koncentracioni logor Jasenovac*, књ. 1, стр. 26.). Ликвидација логора, априла 1945. године, значајна је и уништење документације. Покушало се и уништавање других трагова злочина: ликвидације преосталих заточеника, ископавање и спаљивање лешева, минирање и паљење објеката у логору и месту Јасеновац (Miletić, Isto, 35).

47 Izvodi sa saslušanja Ljube Miloša, komandanta Jasenovca; A. Miletić, *Konc logor Jasenovac 1941–45*, књига II.

48 Geiger, Vladimir, „Brojidbeni pokazatelji o žrtvama logora Jasenovac, 1941. – 1945. (procjene, izračuni, popisi)”, *Časopis za suvremenu povijest*, 2, 2013, 227. Prema: „Poimenični popis žrtava KCL Jasenovac 1941–1945.”, Spomen-područje Jasenovac, www.jusp-jasenovac.hr.

Хрватске, Анте Павелић, подсећа на најкрвавије религиозне ратове: 'Једна трећина мора да постане католичка, једна трећина мора да напусти земљу, а једна трећина мора да умре'. Последња тачка програма била је и спроведена у дело. Када усташке вође причају о томе да су заклали милион православних Срба – укључујући бебе, децу, жене и старце то је онда, по мени, претеривање и самохвалисање. На основу извештаја који су стигли до мене, процењујем да број невиних, ненаоружаних, закланих Срба износи око 750 000. Када сам, по ко зна који пут, у Главном штабу ставио на дневни ред извештаје о истински ужасним стварима које се одвијају у Хрватској, Хитлер ми је овако одговорио: 'И ја сам поглавнику казао да није могуће само тако искоренити ту мањину, јер је она, једноставно, превелика. – Да, када би човек тачно знао где је граница уништавања једног народа!'⁴⁹

Самосталност вођења логора у НДХ

Једна од специфичности логора у НДХ је и та што су логори вођени ван непосредног немачког и италијанског утицаја⁵⁰. Фашисти Италије и Немачке су се често бунили против усташа управо због вођења логора.

Нацистички режим је захтевао да усташе усвоје антисемитске расне политике и прогоне Јевреје. Павелић и усташе су прихватили нацистичке захтеве, али њихова расна политика усмерена је била пре свега на елиминисање српског становништва. Када је усташама било потребно више регрута за истребљење Срба, НДХ се одвојила од нацистичке антисемитске политике обећавајући почасно аријевско држављанство и, на тај начин, слободу од прогона Јеврејима који су били спремни да се боре за НДХ⁵¹. Како је ово био једини легални начин да се спасу од смрти и прогона, одређени број Јевреја се придружио оружаним снагама НДХ⁵².

Нацистички генерал Едмунд Глез фон Хорстенуау (Edmund Glaise von Horstenau), описао је у својој књизи *Генерал у сумраку (Ein General im Zwielicht)* своју посету Јасеновцу.

„Ми смо ушли у концентрациони логор смештен у фабрици. Ужасни услови. Прегршт људи, много жена и деце, без довољно одеће, спавају на хладном камену ноћу, врисци свуда, плач и јецаји. Командант логора – нитков – игнорисао сам га, али сам рекао свом усташком водичу: 'Ово је довољно да натера човека на повраћање'.

И онда најгоре од свега: дуж зидова једне просторије, на слами која је тек донесена због моје инспекције, лежи више од педесет голе деце, од којих је половина мртва, а друга половина умире. Не треба заборавити да су проналазачи концентрационих логора били Британци током Бурског рата. Међутим, ови кампови су достигли врх одвратности овде у Хрватској, под Поглавником кога смо ми довели. Највеће од свих зала мора да је Јасеновац, кога обични смртник не може замислити."⁵³

Међу најпотреснија италијанска документа о хрватском геноциду над Србима спада писмо генерала Александра Лузана Мусолинију у коме се каже:

„Дуче!

Моја безгранична оданост према Вама ми, надам се, даје за право да, у нечему одступим од строгог војничког протокола. Зато и журим да Вам опишем један догађај којему сам, уназад три седмице, лично присуствовао.

Обилазећи среска места Столац, Чапљину и Љубиње (између 60 и 130 км северно од Дубровника) – сазнам од наших обавештајних официра да су Павелићеве усташе, претходног дана, починиле неки злочин у једном селу (Пребиловци), и да ће, када се то прочује, околни Срби поново да се узнемире. Недостају ми речи да опишем оно што сам тамо затекао. У великој школској учионици, затекао сам заклану учитељицу и 120 њених ученика! Ниједно дете није било старије од 12 година! Злочин је неумесна и невина реч – то је превазишло свако лудило! Многима су одсекли главе и поређали их по ђачким клупама. Из распорених утроба усташе су извукле црева и, као новогодишње врпце, растегли их испод плафона и ексерима укуцали у зидове! Рој мува и несношлив смрад нису дозвољавали да се ту дуже задржимо. Приметио сам начети цак соли у ћошку и згрануто установио да су их клали. Злочинци су најпре, на смену, силовали учитељицу Српкињу (име јој је Стана Арнаутовић) и онда је, пред децом, убили. Силовали су и девојчице од осам година. За све то време, певао је силом доведени оркестар Цигана и ударао у тамбуре.

На вечну срамоту наше, римске цркве – и један божи човек, један жупник, у свему томе је учествовао! Дечак кога смо спасили, брзо се опоравио. И чим је рана зарасла, нашем непажњом побегао је из болнице и отишао у своје село, да тражи родбину. Послали смо патролу за њим, али узалуд; нашли су га на прагу куће закланог! Од хиљаду и нешто душа, у селу више нема никога! Истога дана (то смо открили касније)

⁴⁹ Gutman, Israel, ed. (1995) [1990]. *Encyclopedia of the Holocaust*. 1.

⁵⁰ Погледајте библиотеку Холокауста на сталној електронској адреси: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/Jasenovac.html>.

⁵¹ Tanner, Marcus. *Croatia: A Nation Forged in War*. New Haven: Yale University Press. 1997, стр. 149.

⁵² Поједини аутори тврде да је овај број био око 5000. Tanner, Marcus. *Croatia: A Nation Forged in War*. New Haven: Yale University Press. 1997, стр. 149–50.

⁵³ Von Horstenau, Edmund (1980). *Ein General im Zwielicht: die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau*. Wien; Köln; Graz.: Bohlau. p. 167.

кад је извршен злочин у школи, усташе су похватале још 700 становника села Пребиловци и све их бацили у јаму или на животињски начин на путу до јаме побили. Спасило се само око 300 мушкараца: једино је њима успело да пробију усташки обруч око села и да побегну у планину! Тих 300 преживелих јаче је од најелитније Павелићеве дивизије. Све што су имали да изгубе, они су изгубили! Дечу, жене, мајке, сестре, куће, Покољи Срба су достигли такве размере да су, у тим крајевима, загађени и многи водени извори. Из једног врела у Поповом пољу, недалеко од јаме у коју је бачено 4.000 Срба, избијала је црвенкаста вода, лично сам се у то уверио! На савест Италије и наше културе пашће неизбрисива мрља, ако се, док је време, не дистанцирамо од усташа и не спречимо да се нама припише да подржавамо безумље!”

Крај логора

Јасеновачки логори ослобођени су, тек у завршним операцијама за ослобођење земље. Након савезничких бомбардовања логора у марту и априлу 1945. године, уништени су многи објекти унутар логора, али се интензивно радило на ископавању и уништавању лешева ранијих жртава. Лубурић је наредио да се ликвидирају сви заробљеници, а логор и место Јасеновац до темеља сруши и спали, како би се прикрили сви трагови злочина. Последња група од 700 жена ликвидирана је у 21. априла⁵⁴. Истог дана су сви преостали мушки заточеници (на прозивци је било још 1073 логораша) затворени у задану двоспратницу и источном делу логора⁵⁵. Они су ноћу 21/22. априла покушали да се пробију из логора. Од њих, пробој је преживело око 106⁵⁶. Око 470 болесних, старих и немоћних логораша није учествовало у пробоју. Вероватно су убијени касније и спаљени заједно са логорским објектима⁵⁷. Исти дан, само неколико сати касније, започео је и пробој заточеника из Кожаре. Од њих 176 спасило их се само 11.

У напуштено место Јасеновац и недалеко од њега разорени логор, 2. односно 3. маја 1945. године, прве су ушле стрељачке чете 1. батаљона 4. српске бригаде 21. српске дивизије Југословенске армије. Батаљону који је ушао у Јасеновац дат је задатак да сачува трагове злочина до доласка државне комисије за утврђивање злочина окупатора. У логору су пронађене собе за мучење, Пичилијева пећ, лешеве, костури (делимични и цели) логораша. Ухапшено је 200–600 припадника војске НДХ и срушен је зид дужине 1,2 км, 4 м висине, који је опкољавао логор.

ЗАКЉУЧАК

Када се подсетимо страдања које се негде догодило, обично створимо идеју о мучеништву жртава и о манијакалним убицама које припадају неком региону или неком народу. И тиме потпирујемо мржњу и продубљујемо јаз између народа. У овом случају, када су страдања тако велика, временско одстојање тако мало, а ране не зацељују јер се страдање увек понавља, онда се треба сетити неких чињеница. Прве италијанске импресије о стварној снази и политичком утицају усташког покрета, казују следеће:

„Озбиљни и прави Хрвати, па и они који су ван ранијих и садашњих политичких борби, Павелића и његову бедну партију сматрају сасвим вештачком творевином, која ни по чему није одраз ни хрватског духа, нити убеђења, с обзиром да је Павелићева партија, од четири и по милиона Хрвата, имала највише 20–30 хиљада присталица.”⁵⁸

Без обзира на то колико су поуздани ови бројчани подаци, тј. како се дошло до њих, они су врло индикативни за разумевање стварног политичког расположења и према усташком режиму и према окупационим силама, а чињеница да потичу од максимално заинтересоване стране, то још више потврђује. Уосталом, готово у исто време, сличне су процене дали и Немци. Глезов повереник Хефнер, у свом извештају од 14. VI 1941, у којем говори о најактуелнијим проблемима НДХ, наводи податак да усташки режим има око 40.000 присташа, тј. 0,6% становништва НДХ⁵⁹.

Са једне стране, видимо да је већина увек против екстремног насиља и поред великог медијског, културног и другог утицаја.

Опет, са друге стране, видимо да је мали проценат становништва довољан да направи страшна зверства. Довољно је имати мање од 1% активног, агресивног дела становништва, медијски утицај, економски слабу ситуацију и подршку са стране. Почетком деведесетих година прошлог века, након осамостаљивања Хрватске, многе улице у разним градовима носиле су Будаково име, а нека позоришта у Хрватској играла су његове комаде. Сваки приговор је изостао.

Петог дана новембра ове године, ветерани ХОС-а су у центру Јасеновца, недалеко од бившег усташког

54 Lituchy, Barry M. *Jasenovac and the Holocaust in Yugoslavia*. Jasenovac Research Institute. 2006. стр. 51, 114.

55 Mataušić, Nataša, *Koncentracioni logor Jasenovac: Fotomonografija*. Zagreb: Spomen-područje Jasenovac, 2008. стр. 115.

56 Lituchy (2006), стр. 52.

57 Mataušić (2008), стр. 115.

58 Zdravko Dizdar, *Ljudski gubici logora „Danica” kraj Koprivnice 1941.-1942.* Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska, стр. 57.

59 Ibid.

логора, открили спомен-обелеžje на којем је уклесана усташка парола за „За дом спремни”. Парола је угравирана на плочи на прочеље зграде на Тргу краља Петра Свачића, у знак сећања на 11 погинулих припадника ХОС, који су страдали на том подручју. Слажемо се да је страшно и што је тих 11 људи изгубило живот, али овај акт је повредио осећања хиљаде и оживео ране стотина хиљада људи који су на овај или онај начин претрпели страشان губитак. Плочу су поставили ветерани ХОС-а Јасеновца и Удруге драговољаца ХОС-а Града Загреба. Поред имена жртава, стоји и грб јединице са усташким узвиком, који су ХОС-овци почетком деведесетих година преузели од НДХ. То значи да су ране Другог светског рата, који је био ипак скоро, као и скорашњих ратова, поново прокрвариле.

Ако то повежемо са избором Давора Ива Стиера, рођеног унука пуковника Ивана Стиера, десне руке чувеног усташког сатника Вјекослава Макса Лубурића, за новог министра спољних послова у влади Хрватске, долазимо до чињенице да већина не сме да заборави. И да већина мора да заустави фашизам који надире. Јер историја гази оне који не науче.

Коришћена лиџераџура

Antun Miletić, *Koncentracioni logor Jasenovac 1941–1945*, Dokumenta. Beograd, Narodna knjiga i Jasenovac, Spomen-područje, 1986.

Barbić Anđelko, *Metode mučenja i oblici likvidacije u KCL Jasenovac*, Zbornik CDISB, 22 (1985.) 1, 153–178.

Barbić Anđelko, *Osnivanje kompleksa koncentracionih logora u Jasenovcu*, SPZ, 24 (1987) 1–2.

Barbić Anđelko, *Prilozi problematiki istraživanja žrtava u KCL Jasenovac od 1941. do 1945*. SlavonSKI povijesni zbornik (dalje: SPZ), 25 (1988.) 1–2, 81–97.

Barbić Anđelko, *Prilozi proučavanju funkcije Ustaške obrane u osiguravanju koncentracionog logora u Jasenovcu*, Okrugli stol „Jasenovac 1986”.

Breitman, Richard (2005). *U.S. Intelligence and the Nazis*. Cambridge University Press.

Cadić Danon, *Jasenovac, Priče preživelog*, rukopis memoarskog zapisa priređen za štampu.

Đizdar Zdravko, *Logori na području sjeverozapadne Hrvatske u toku drugog svjetskog rata 1941-1945. godine*, Časopis za suvremenu povijest (ČSP), Zagreb, 1–2/1990.

Dulić, Tomislav (2005). *Utopias of Nation. Local mass killings in Bosnia and Herzegovina, 1941–1942*. Uppsala.

Edmund Glaise von Horstenau: Ein General im Zwielicht: die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau, Volume 76, Böhlau Verlag Wien, 1988.

Geiger, Vladimir, “Brojđbeni pokazatelji o žrtvama logora Jasenovac, 1941. – 1945. (procjene, izračuni, popisi)”, *Časopis za suvremenu povijest*, 2, 2013.

Gutman, Israel, *Encyclopedia of the Holocaust*. Yad Vashem; Hebrew University of Jerusalem, ed. (1995) [1990].

Israeli, Raphael, *The Death Camps of Croatia: Visions and Revisions, 1941–1945*. Transaction Publishers. New Brunswick, New Jersey, 2013.

Iveković Mladen, *Nepokorena zemlja*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1945, 16.

Izveštaj Spomen-područja Jasenovac (Analiza stanja i smjernice razvoja). Priredio: Jovan Mirković. Jasenovac, Spomen-područje, 1980;

Lituchy, Barry M. *Jasenovac and the Holocaust in Yugoslavia*. Jasenovac Research Institute. 2006.

Mataušić, Nataša, *Koncentracioni logor Jasenovac: Fotomonografija*. Zagreb: Spomen-područje Jasenovac, 2008.

Mirko Peršen, *Ustaški logori*, Stvarnost, Zagreb, 1952.

Mojzes, Paul, *Balkan Genocides: Holocaust and Ethnic Cleansing in the 20th Century*. Rowman & Littlefield. Lanham, Maryland, 2011.

Narcisa Lengel Krizman, *Logori za Židove u NDH*, у: „Antisemitizam, holokaust, antifašizam”, Židovska općina Zagreb, 1996.

Neubacher, Hermann, *Sonderauftrag Südost 1940-1945 Bericht eines fliegenden Diplomaten*, Musterschmit-Verlag, Göttingen, 1957.

„Poimenični popis žrtava KCL Jasenovac 1941–1945.”, Spomen-područje Jasenovac, www.jusp-jasenovac.hr.

Pyle, Christopher H. *Extradition, politics, and human rights*, Temple University Press, 2001.

Tanner, Marcus. *Croatia: A Nation Forged in War*. New Haven: Yale University Press. 1997.

Tomašević Jozo. *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: Occupation and Collaboration: 1941–1945: Occupation and Collaboration*. Stanford University Press, 2001.

Von Horstenau, Edmund (1980). *Ein General im Zwielicht: die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau*. Wien; Koln; Graz.: Böhlau.

West Richard. *Tito and the Rise and Fall of Yugoslavia*, Faber & Faber, November 15, 2012.

Zdravko Dizdar, *Ljudski gubici logora „Danica” kraj Koprivnice 1941.-1942*. Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska.

Zečević Miodrag - Popović Jovan, *Dokumenti iz istorije Jugoslavije*.

Zločini u logoru Jasenovac, Zemaljska komisija Hrvatske za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača,

Zagreb, 1946.

Zoran Vasiljević, *Sabirni logor Đakovo*, Zbornik CDISB, 22 (1985) 1.

Библиотека Холокауста на сталној електронској адреси: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/Jasenovac.html>.

Булајић, Милан, *Јасеновац: улога Вајшкана у нацистичкој Хрватској*, Пешић и синови, Београд, 2007.

Дедијер, Владимир, *Вајшкан и Јасеновац: документи*, Издавачка радна организација Рад, Београд, 1987, стр. 644.

Затезало, Буро, *Јаговно – комплекс усташких логора 1941. - Зборник радова*. Музеј жртава геноцида. Београд, 2007.

„Ustaša”, 13. jun 1941.

SUMMARY:

JASENOVAC CONCENTRATION CAMP – A
SYMBOL OF DEATH IN THE INDEPENDENT
STATE OF CROATIA

A policy of national and racial intolerance in Independent State of Croatia (NDH) has led to the establishment of concentration camps, which were the places of detention and liquidation of Jews, Serbs and Roma, but also Croats who were not inclined toward the Ustasha regime. As nicely put in the NDH newspaper "In the Ustasha state of Croatia, created by the Poglavnik and his Ustashes, people must think like Ustashes, speak like Ustashes and – most important of all – act like Ustashes. In a word, the entire life in the Independent State of Croatia must be Ustasha-based."

Within this paper, we will strive to explain and present the Jasenovac concentration camp in three sections. In the first section, we will present the facts related to the establishment of camps and the formation of the Jasenovac camp system. The establishment of camps and control over them was initially under the jurisdiction of the Ustasha Surveillance Service (UNS), the group led by Eugen Kvaternik. He was also the director of the "Directorate for Public Order and Security (RAVSIGUR)", founded in early May 1941 as a separate division of the Ministry of Internal Affairs. UNS and RAVSIGUR had the right to establish concentration camps and send detainees there. When in early 1943 the Ustasha Surveillance Service was abolished, RAVSIGUR remained the only organization with those jurisdictions.

The establishment of the camp complex began with the foundation of the so-called collection centres, which carried different names (collection camps, collection points, immigrant camps) and were places of temporary stay of detainees.

Jasenovac concentration camp started to form in 1941, when the Ustashes brought the first groups of Serbs and Jews in the camp later known as the Camp No. V. For the abovementioned reasons, the camp has rapidly expanded and the Camp No. II was created. Since November 1941, the camp has increased even further (the Camp No. III was formed and was followed by the Camp No. IV). The "undesirable" people were placed in the concentration camp regardless of their religion. Tens of thousands of people have passed through the Jasenovac concentration camp, some of which were immediately slaughtered. The concentration camp in Stara Gradiška had the same character. The massacres of women and children were committed in Stara Gradiška and Jastrebarsko in particular.

Jasenovac concentration camp – unlike some provisional and improvised concentration camps that were established immediately after the proclamation of NDH – was the first systematically built concentration camp and the largest scaffold in the area of occupied Yugoslavia.

In the second section of the paper, we will describe the cruelty, which as such was not even recorded in other fascist camps, and the death toll in Jasenovac. Judging by the cruelty, manner and perversion of execution, the number and scope – the crimes committed in Jasenovac "surpass any human imagination." The killings committed using firearms, knives, mallets, hammers, sticks, axes, hatchets, killings by hanging, strangulation, burning, forced labour, hunger, thirst, infections, poisoning, cold, sadistic torture and torment - all this was an everyday occurrence in Jasenovac camps. In this section, we have quoted the statements of generals of both German and Italian armies, in order to avoid the politicization of any kind.

Furthermore, we focused on the defining characteristic of the camps that operated in Nazi Croatia - the killing methods. Namely, the Germans were using mechanization and gas chambers within their concentration

* Mina Zirojević, Ph.D, Research Associate. Email: mina.zirojevic@gmail.com.

camps, while the Croats were killing directly by slaughtering camp inmates, with a mallet or otherwise, whereby the personal relationship to the victims and hatred dictated the method of killing. We will prove that the main motives were not of an economic nature, as the later exhumations have revealed that gold, chains and other material things were found on the victims. The main and only motive was ethnic. Within this section, we will also explain that the NDH camps were the only ones in Europe that were run without the direct influence (and even with strong opposition) coming from Germany and Italy.

Within the NDH, by far the largest number of people was executed in Jasenovac. However, the exact number is still a matter of debate. According to the data gathered by the Croatian National Commission for Investigation of the Crimes of the Occupiers and their supporters, it is estimated that this number is around 500-600,000. A historian Tomislav Dulić claims that the 700,000 people were killed in Jasenovac, and adds, in our opinion correctly, that if there were more than 100,000 victims, then Jasenovac certainly represents one of the largest concentration camps in Europe during World War II.

The number of deceased victims is difficult to determine for several reasons. Firstly, the people who were brought to the camps were registered only if they had ID cards or similar documents on them. The Serbs who worked in the fields and particularly the Roma people most often did not possess any documents. The names of persons with prior convictions were entered into the camp records; however, these were thoroughly destroyed on two occasions. Furthermore, not only that many detainees have not been registered at all, but they did not even manage to enter the concentration camp, as they were executed immediately upon their arrival. Also, the number of children that went missing remained unknown considering that a large number of Serbian children was converted to Catholicism and taken to Croatian homes and families.

The Jasenovac concentration camps were freed and only ceased to exist during the final operations for the liberation of the country. After the Allied bombing of the camps in March and April 1945, many buildings inside the camps were destroyed, but also much was done on the excavation and disposal of corpses of prior victims. Luburić gave the order to liquidate all the prisoners, and to destroy and burn to the ground the Jasenovac concentration camp as well as the entire place itself in order to conceal all traces of crimes.

In the conclusion, we have tried to look at the role of victims and memories of them. When we recall the suffering of victims, we somehow usually generalize the idea of martyrdom and maniacal murderers to a particular region or a nation. If we recall the first impressions by Italians concerning the actual power and political influence of the Ustasha movement, it was said that "Serious and genuine Croats, including those who remained outside of former and current political struggles, deem Pavelić and his miserable party to be an entirely artificial creation, which is by no means a reflection of Croatian spirit, nor beliefs, given that the Pavelić's party, consisting of four and half million Croats, actually had a maximum of 20-30 thousand of supporters." No matter how reliable these numerical data are, i.e. how they were collected, they are very indicative of the proper understanding of the political mood towards both the Ustasha regime and the occupying powers, while the fact that they originate from an entirely interested party only confirms this claim even more. On the one hand, we see that the majority is always against the extreme violence despite the strong media, cultural and other influences.

On the other hand, however, we see that a small percentage of population is sufficient to commit terrible atrocities. It suffices to have a less than 1% of the active, aggressive part of the population, media influence, poor economic situation and the support coming from the outside. In the early nineties, after Croatia became independent, many streets in various cities were named after Budak, while his plays were performed in a number of theatres throughout Croatia. There were no objections whatsoever coming from both the world and Croatia.

On the fifth day of November this year, in downtown Jasenovac, not far from the former Ustasha concentration camp, the HOS (the Croatian Defence Forces) veterans have unveiled the memorial plaque on which the Ustasha slogan "For home ready" is inscribed. The slogan is engraved on the plaque on the facade of the building at King Petar Svačić Square, in memory of the 11 killed members of HOS who lost their lives in this area. We agree that the fact that these 11 people lost their lives is horrible too, but this act has hurt thousands of feelings and revived the wounds of hundreds of thousands of people who have in one way or another suffered a terrible loss.

Keywords: Jasenovac victims, the Ustasha, Independent State of Croatia.